

Gospodarski fondri in arhivi podjetij v Češki republiki v obdobju transformacije gospodarstva in privatizacije podjetij

FRANTIŠEK ŠUCHMA

Tema pričujoče razprave je v tesni zvezi s problemi, ki jih morajo v današnjem času rešiti tudi arhivarji na Češkem. Gre predvsem za prikaz sprememb na gospodarskem področju in za njihovo obravnavo v ohveznih normah, po katerih se bodo ravnali shranjevanje, obdelava in dostop do arhivalij.

V Češki republiki v današnjem času ni natančno definiran pojem "gospodarske arhivalije" oziroma "gospodarski arhiv". V bistvu se za arhivalije gospodarskega značaja štejejo vse arhivalije, ki so nastale v proizvodnih podjetjih in pri njihovih vodstvenih organih, npr. pri generalnih direkcijah ali pri strokovnih vodstvih. Nadalje sodijo k tipu arhivalij gospodarskega značaja arhivalije, ki izhajajo iz dejavnosti organov v državni upravi in se nanašajo na vodenje, planiranje in statistiko gospodarskih subjektov v regijah, vključno z arhivalijami, nastalimi ob dejavnosti posameznih resornih ministrstev.

Arhivalije, ki so nastajale v proizvodnih podjetjih in pri njihovih vodstvih, so danes v pretežni večini shranjene v arhivih podjetij, v češki arhivski terminologiji imenovanih "podjetniški arhivi". Arhivalije gospodarskega značaja, ki so nastale ob delu državnih organov, so shranjene v državnih arhivih, pri čemer Osrednji državni arhiv v Pragi zbira in omogoča dostop do arhivalij centralnih organov državne uprave, vključno z nekaterimi fondri neposredno vodenih gospodarskih organizacij. Področni državni arhivi pa zbirajo arhivalije posameznih gospodarskih podjetij v tistih primerih, ko je podjetje prenehalo delovati, ali sedaj, v obdobju transformacije gospodarskih odnosov, ko novi lastnik ne kaže interesa za shranjevanje arhiva svojih predhodnikov.

Leta 1990, ki ga je nujno šteti za prelomnega ne le na političnem in gospodarskem področju, je bilo v vsej Češki republiki ustanovljenih ok. 800 arhivov podjetij, v katerih je bilo shranjeno 10000 fondov za gospodarsko zgodovino, vsega skupaj 78000 tm. V državnih arhivih je bilo v tem času dostopnih 1400 fondov, v obsegu 400 tm arhivalij.

Ker je bila v nekdanji Češkoslovaški in v nekdanji Jugoslaviji povojna situacija deloma drugačna, je potreben kratek ekskurz v razvoj češke arhivske službe in arhivske zakonodaje v zvezi z organizacijskimi spremembami v češkoslovaškem državnem gospodarstvu.

V obdobju med svetovnima vojnama je bila češka arhivska služba zasnovana predvsem kot državna arhivska služba, ki naj bi skrnela za potrebe države in resornih ministrstev. Pri shra-

njevanju dokumentov o gospodarskem razvoju je bila v tem času situacija na Češkem in Moravskem prav zaradi prejšnje skupne pripadnosti k Avstriji enaka situaciji na Slovenskem.

Do drugačnega razvoja je prišlo že v času vojne, kajti na ozemlju Češke republike praktično ni prišlo do resnejših izgub gospodarskih dokumentov zaradi vojnih dogodkov. Resnejše izgube so nastale šele po osvoboditvi, ko so bili v mnogih tovarnah uničeni vsi nemško pisani dokumenti. Predvsem v Sudetih je tako prišlo do kompletnega uničenja celotnih registratur v mnogih podjetjih. Iz tovar, vključenih v oboroževalni program tretjega rajha, je bil pretežni del dokumentacije odpeljan kot vojni plen v ZSSR in bil vrnjen le neznatno in nepomemben del.

Po letu 1945 je prišlo v Češkoslovaški republiki do temeljnih političnih in gospodarskih sprememb, katerih prvi izrazitejši korak je bila nacionalizacija velikih podjetij in odvzem premoženja Nemcem, kolaborantom in izdajalcem iz obdobja Protektorata. Začelo se je z obnavljanjem narodnega gospodarstva in prehajanjem na mirnodobno proizvodnjo. Proces sprememb, ki so ga vodili iz centra in ga nadzirali centralni državni organi, je dobro dokumentiran v arhivskih fondih tega časa, spravljenih predvsem v področnih državnih arhivih. Po letu 1948, ko je hotela država po vzoru ZSSR obvladati vsa sredstva in vse informacije, je paradoksalno omogočila izvesti reformo v arhivski službi in vpeljala enotno arhivsko organizacijo. Do potrebne preuredbe v zakonodaji je prišlo leta 1954 z izdanim vladnim odlokom o arhivski službi. Vodenje in strokovni nadzor vključno s splošnim nadzorom je bilo zaupano Ministrstvu za notranje zadeve, ki je kot svoj strokovni organ ustanovilo Arhivsko upravo Ministrstva za notranje zadeve. Na osnovi vladnih odlokov je izdajalo Ministrstvo za notranje zadeve lastne predpise in smernice, ki so uravnavali delo v vseh pisarnah in arhivih uradov in podjetij. Za področje gospodarske arhivske službe je bil izdan predpis Ministrstva za notranje zadeve o arhivih gospodarskih in proračunskih organizacij št. 153 iz leta 1956, ki je ukazoval vsem podjetjem ustanoviti arhive podjetij, osredotočiti vanje vse arhivalije, ki so nastale ob dejavnosti podjetij in njihovih predhodnikov, določal je postopke odbiranja in nadzor organov Ministrstva za notranje zadeve nad celotno arhivsko službo podjetij. Hkrati so bile določene pristojnosti državnih arhivov glede arhivov in arhivalij gospodarskih in proračunskih organizacij (podjetij).

Za direktno vodenje, nadzor in strokovno delo v arhivih podjetij so bili v okviru vamostnega aparata ustanovljeni "arhivski oddelki" pri okrajnih upravah Ministrstva za notranje zadeve.

Na tej podlagi je bilo v vsej Češkoslovaški ustanovljenih več kot 1000 arhivov podjetij, ki so zbrali vse dostopne arhivalije, v katerih je dokumentiran razvoj industrije in gospodarstva. Posamezna ministrstva pa so v sodelovanju z Arhivsko upravo Ministrstva za notranje zadeve pripravila in izdala lastne predpise, ki so urejali arhiviranje in pisarniško poslovanje njihovih resorjev. Nadzorni in strokovni vpliv Arhivske uprave in arhivskih oddelkov je bil okrepljen po letu 1958, ko je prišlo do temeljne reorganizacije v državnem gospodarstvu, katere osnovna poteza je bilo nastajanje proizvodnih gospodarskih enot (koncernov) na čelu z generalnimi direkcijami. Celotna reorganizacija v vodenju državnega gospodarstva je bila končana do leta 1965. Za pisarniško poslovanje in arhiviranje je bilo pomembno, da je celotni sistem organizacije koncernov omogočil izdelavo registrov za odbimje po panogah kot po koncernih, v katerih so bili zajeti oznaka spisov, znak odbiranja in rok hranjenja. Te norme so bile potem razdelane vse do ravni posameznih podjetij in ostalih organizacijskih enot.

V zvezi z novim sistemom vodenja sta bila reorganizirana tudi nadzor in strokovno vodenje arhivske službe podjetij s strani države, in sicer tako, da so bili arhivski oddelki na dan 1. 7. 1966 vključeni v državne arhive, na katere je bila tudi prenešana njihova pravnomočnost. V državnih arhivih so bili ustanovljeni specializirani oddelki, ki naj bi v območju pristojnega arhiva (v okraju) strokovno vodili in nadzirali arhivsko službo podjetij, izvajali nadzor nad gradivom ustvarjalec ter obravnavali in dajali odobritve k predlogom podjetij za odbiranje gradiva. Hkrati je tu nastala možnost prevzemati v državne arhive arhivalije, ki so jih štela podjetja za nepotrebna in jim niso posevečala ustrezne pozornosti.

Vrhovni vodstveni in strokovni organ pri vodenju arhivske službe na Češkoslovaškem je ostala Arhivska uprava Ministrstva za notranje zadeve, v posameznih okrajih na Češkem in Moravskem pa je bilo v celoti vzpostavljeno 7 državnih arhivov. Na Slovaškem je bila že ob tem času arhivska služba organizirana na drugačnem teritorialnem principu.

Do leta 1968, ko je bilo po sprejetju federalne nastave vodenje arhivske službe prenešeno v obeh delih države na državna (republiška) ministrstva za notranje zadeve, je bila organizacija arhivske službe podjetij že dograjena. Celotni sistem je temeljil na arhivih podjetij, ki so jih upravljala in vzdrževala po ekonomski in personalni plati podjetja, po strokovni pa jih je vodil pristojni državni arhiv. Specializirani oddelki državnih arhivov so ustvarili osnovno evidenco arhivov podjetij ter njihovih fondov, glede na prostorske

možnosti pa tudi začeli s prevzemanjem arhivalij iz najbolj ogroženih prostorov. Prevzeti fondi so bili strokovno obdelani in so dostopni za uporabo. Glavna vloga Arhivske uprave na področju arhivske službe podjetij je obstajala v koordiniranju dela okrajnih arhivov, v neposrednem strokovnem vodenju najpomembnejših arhivov podjetij v republiki in ne nazadnje v strokovni dejavnosti, ko je sodelovala s posameznimi resornimi ministrstvi pri izdajanju resornih smernic za arhiviranje in pisarniško poslovanje, dajala lastne metodične pobude ter konzultirala in dajala odobritve k intemim smemicam podjetij o arhiviranju in pisarniškem poslovanju.

Ker je bilo treba po federalizaciji države reagirati na veliko pobud, je izdalo Ministrstvo za notranje zadeve Češke socialistične republike leta 1972 razglas št. 96 o arhivih podjetij, ki je uravnaval dolžnosti ustvarjalec arhivalij. S strokovnega vidika pomeni ta predpis predstopnjo k arhivskemu zakonu, ki ga je sprejel Češki narodni svet leta 1974 in je bil objavljen pod številko 97/1974, in sicer kot zakon o arhivski službi. Zakon je uredil položaj arhivov podjetij, ki so jih bila dolžna ustanoviti vsa podjetja in organizacije (§ 23).

Arhivska uprava je v smislu zakona pripravila predpis Ministrstva za notranje zadeve Češke socialistične republike št. 118 o arhivih podjetij.

Ocenjevanje pisarniškega gradiva kot arhivalij, odbiranje in postopke v odbiranju gradiva je urejal predpis Ministrstva za notranje zadeve Češke socialistične republike št. 118/1974. Naslednji predpisi Ministrstva za notranje zadeve so se nanašali na varstvo arhivalij in na način njihove uporabe.

Sistem organizacije arhivske službe podjetij in nanj navezujoči se sistem strokovnega vodenja in nadzora sta se izkazala v svoji življenjskosti in trajata praktično brez resnejših sprememb do današnjega časa.

Ko je po novembru 1989 prišlo na Češkoslovaškem do popolne spremembe v politični in gospodarski orientaciji, izkazani v spremembi totalitarnega sistema v parlamentarni sistem in po izdanih zakonih o transformaciji, privatizaciji in vračanju podjetij, je bilo treba upoštevati te spremembe tudi pri zakonu o arhivih. Po ne-lahkih pogajanjih je sprejel Češki narodni svet novelo k zakonu o arhivih, ki je bila objavljena pod številko 348/1992 Zbirke zakonov Češke republike. Za nadaljnje shranjevanje dokumentov gospodarskega značaja je še nadalje temeljnega pomena § 23, ki poudarja dolžnost vseh pravnih in fizičnih oseb, ki razvijajo podjetniško aktivnost, ustanavljati arhive podjetij. Zakon je tudi prepustil ocenjevanje pri odbiranju iz pisarniškega gradiva v pravnomočnost pristojnih državnih arhivov. Ministrstvo za notranje zadeve lahko določi rok, po preteku katerega je treba oddati arhivalije v hrambo državnemu arhivu.

Naloge, ki jih mora v današnjem času izpolnjevati arhivska služba pri hranjenju gospodarskih fondov, je mogoče v splošnem označiti takole:

- 1) Zagotoviti fizično ohranitev vseh arhivskih fondov iz obdobja do privatizacije, ki so shranjeni v posameznih arhivih podjetij.
- 2) Izpolnjevati predvsem § 23 zakona o arhivih je obveza vseh podjetniških subjektov. S tem je povezana predvsem strokovna in nadzorna dejavnost področnih državnih arhivov in Arhivske uprave.
- 3) Izdelati novo koncepcijo arhivske službe podjetij v pogojih tržnega gospodarstva. Pripraviti in izdelati nove predpise in smernice.
- 4) Sproti strokovno obdelati in pripraviti za uporabo fondov, ki so bili prevzeti v državne arhive.

Kot je bilo že navedeno, je bilo leta 1990 na začetku transformacije gospodarskih odnosov (privatizacije) na ozemlju Češke republike ok. 800 arhivov podjetij, v katerih je bilo zbrano 10000 fondov s skupaj 78000 tm arhivalij. Ta količina arhivalij je bila na različni stopnji strokovno obdelana, vendar je bilo praktično mogoče dokumente uporabiti tako za potrebe ustvarjalcev kot strokovnjakov.

Temeljno izhodišče za nadaljnje razmišljanje in za praktične korake pri zavarovanju arhivskih fondov gospodarskega značaja je v stališču, da se vse arhivalije, nastale na ozemlju Češke republike do trenutka dejanske privatizacije - to pomeni arhivalije iz obdobja pred nacionalizacijo podjetij in iz obdobja socialističnih podjetij - v lasti države, ki je dolžna zavarovati njihovo nadaljnje hranjenje in uporabljanje. Izjema so le arhivalije iz časa do nacionalizacije, ki so bile na osnovi restitucijskega zakona vrnjene prejšnjim lastnikom. Arhivska uprava je zato dala področnim državnim arhivom pobudo, da postopoma prevzamejo vse fondov iz časa do privatizacije podjetij. Ta pobuda se navezuje na prejšnje prevzemanje fondov iz časa do nacionalizacije. Izvajanje teh pobud pa je seveda omejeno s prostorskimi možnostmi in tako nekateri področni državni arhivi v današnjem času ne morejo začeti s prevzemanjem arhivalij in se morajo omejiti zgolj na strožje nadziranje. V mnogih primerih je nujno premagati odpor novih lastnikov podjetij, ki mislijo, da so arhivalije njihovih predhodnikov dobili v svojo last hkrati z ostalimi premoženji in nepremičninami. Menijo, da jim zato pripada tudi pravica, da svobodno razpolagajo z arhivalijami in da niso vezani na temeljne arhivske predpise. Z vidika nujnosti ohranjati arhivske fondov v nepoškodovanem stanju so najbolj omejeni originali pravnih dokumentov, ki so bili predani zasebnim pravnikom, ki zastopajo bodisi podjetje ali pa samo nekatere osebe iz podjetja. Pisarniško gradivo je ponavadi izrgano iz logičnih celot in zvečine ostaja v zasebni lasti pravnikov. Privatizirana podjetja v mnogih pri-

merih upravljajo fondov firm, ki so bile pri nacionalizaciji vključene iz razlogov analognega proizvodnega programa v ustrezna državna podjetja. Vrsta teh firm je bila vrnjena lastnikom in lastniki zabtevajo tudi vrnitev arhivalij, za katere imajo po zakonu o restituciji vse pravice. Današnji upravljalci pa v nekaterih primerih iz konkurenčnih razlogov postavljajo uporabljaju in vračanju lastnikom različne ovire. V mnogih primerih tudi ne želijo v državne arhive predati fondov, ki jih upravljajo, ker pod vplivom povsem nestrokovne propagande povinarjev mislijo, da država ni sposobna ustvariti pogojev za hranjenje arhivalij. Na tem področju je treba na podobne nazore kar vnaprej reagirati.

Arhivalije podjetij iz obdobja socializma pa se ob novih lastnikih zvečine intenzivno uporabljajo, posebno v tistih primerih, ko podjetje nadaljuje proizvodni program. S tem v zvezi je tudi njihovo intenzivno uporabljanje v sporih za proizvodno ali zaščitno znamko. Seveda se najbolj pogosto uporabljajo arhivalije lastninskopravne narave.

V želji, da bi šli vstric z upravičenimi zahtevami novih lastnikov, predvsem na lastninskopravnem in proizvodnem področju in zaradi premagovanja vseh zgoraj navedenih problemov je bil izdelan sistem depozitnih sporazumov, ki nedvoumno določajo državo kot lastnika vseh arhivalij iz časa do privatizacije, vendar omogočajo, da se oh točno določenih pogojih arhivalije prepustijo današnjemu upravljalcu v obliki depozita in da jih uporablja za svoje potrebe.

Sporazum med drugim določa način uporabljanja arhivalij pri upravljalcu in s strani raziskovalcev (§ 11, zak. 343/92) ter čas, v okviru katerega bo gradivo še v arhivu podjetja sedanjega upravljalca.

Ministrstvo za notranje zadeve oziroma Arhivska uprava je v sodelovanju s področnimi državnimi arhivi izdelala vzorec depozitnega sporazuma, vendar vsa konkretna pogajanja z upravljalci fondov (z lastniki podjetij) o sporazumu in o sami sklenitvi sporazuma izvajajo posamezni področni državni arhivi povsem samostojno. Arhivska uprava samo evidentira in nadzira že sklenjene sporazume.

Celotna akcija naj bi zavarovala vse arhivske fondov iz časa do privatizacije, ki so v današnjem času shranjeni v arhivih podjetij in predvsem opozarja današnje upravljalce navedenih fondov na njihovo odgovornost in dolžnost ravnati s fondov po veljavnih pravnih normah.

Pri transformaciji gospodarskih razmerij prihaja v procesu privatizacije tudi do likvidacij neperspektivnih in konkurence nezmožnih državnih podjetij. Pred področnimi državnimi arhivi se je zato pojavila neposredna naloga, da prevzamejo od teh podjetij vse arhivalije, tudi pisarniško gradivo, ki bo šele v procesu odbiranja priznana za arhivalije. V začetni fazi se je pokazalo temeljno neznanje likvidatorjev, ki so zve-

čine imeli arhiv podjetij za neproizvodno sestavino podjetja tako, da je pri končni likvidaciji prišlo do uničenja celih fondov. Glede na zapleteno prepletenost kompetenc pri posameznih ministrstvih se je bilo zelo težko doseči izboljšavo. Šele zahvaljujoč temu, da so bila v času transformiranja ukinjena posamezna ministrstva s področja proizvodnje in trgovine in je njihove naloge prevzelo Ministrstvo za industrijo in trgovino, je prišlo na pobudo arhivarke tega ministrstva in področnega državnega arhiva v Pragi do izrazite spremembe. Ministrstvo je izdelalo pobudo in se potem z arhivskimi organi posvetovalo o likvidacijskem postopku, ki nedvoumno določi dolžnost vsakemu likvidatorju, da zavaruje vse pisarniško gradivo likvidiranega podjetja in izroči vse arhivalije pristojnemu področnemu državnemu arhivu. Brez pisnega potrdila področnega državnega arhiva, da so bile arhivalije izročene in pisarniško gradivo zavarovano, ni mogoče pravno zaključiti likvidacije podjetja. Pisarniško gradivo, ki nima dokumentarne vrednosti, da bi bilo priznano za arhivalije, je pa vendar potrebno za čas veljavnih rokov hranjenja predvsem državnim organom s področja finančne in socialnega varstva (fakture, plačilne liste mezd) zaradi postopkov, ki jih vsebuje, izročajo likvidatorji v hranjenje na osnovi gospodarskih sporazumov specializiranim firmam, ki so do te dejavnosti z vidika gospodarskega poslovanja upravičene. Področni državni arhivi take firme evidentirajo in izvajajo pri njih nadzor, vključno z dodatnimi postopki pri odbiranju gradiva.

Za pisarniško gradivo s konca socialističnega obdobja, ki je v današnjem času v pisarnah nasledstvenih privatiziranih ali državnih podjetij pripravljeno za odbiranje, je izdelana standardna metoda. Arhivska uprava pa je izdala Tipški register za odbiranje pri podjetjih, ki je zajel vse skupine pisarniškega gradiva, nastalega v državnem socialističnem podjetju, vključno z oznako in roki hranjenja.

Ker so se od začetka privatizacije in novega načina vodenja podjetij v stilu tržne družbe, ki je bil kodificiran z izdanim trgovskim zakonikom, začeli pojavljati pri poslovanju novi tipi pisarniškega gradiva, ki jih v zgoraj omenjenem registru ni bilo, so izdelali strokovni referenti področnih državnih arhivov ob sodelovanju z Arhivsko upravo tipske sezname pisarniškega gradiva, nastajajočega v delniških družbah in v družbah z omejenim jamstvom, ki bo v postopku odbiranja priznano za arhivalije. Ti ne povsem izčrpní sezname omogočajo temeljno orientacijo delavcem v pisarnah podjetij in so sproti dopolnjujejo glede na njihove izkušnje. Bolj podrobno izdelani tipski sezname arhivalij - po ocenitvi dokumentarnega pomena vseh vrst pisarniškega gradiva, nastajajočega danes v gospodarski sferi - so lahko osnova za izdelavo novih, že specializiranih seznamov arhivalij. Sezname bodo za vse gospodarske subjekte zave-

zujoči in delavci državnih arhivov bodo nadzirali njihovo izvajanje. S tem se tudi izognemo problemu, ki se pojavlja v današnjem času, ko imajo na podlagi še vedno veljavnega predpisa Ministrstva za notranje zadeve Češke socialistične republike št. 117/1974 uslužbenci Ministrstva za notranje zadeve, v tem primeru področnih državnih arhivov, pravico vstopati v pisarne in v postopku odbiranja neposredno oceniti vse pisarniško gradivo, ki je nastalo v podjetju. Tu pogosto naletimo na nenaklonjenost lastnikov ali vodilnih v podjetju, ki se sklicujejo na svoje gospodarske zakone.

Priprava novih predpisov, ki bodo v prihodnje določali in ugotavljali dejavnost celotne arhivske službe v Češki republiki, poteka ob vedno novih in dopolnjevanih gospodarskih in upravnih zakonih ter predpisih. Predlagatelj končne redakcije novih predpisov na področju arhivske službe je vedno Ministrstvo za notranje zadeve - Arhivska uprava, ki ves proces priprave in obdelave koordinira. V pripravo je vključenih prek znanstvenega arhivskega sveta na ministrstvu za notranje zadeve Češke republike in njihovih strokovnih sekcij na desetine arhivarjev, strokovnjakov za različna področja arhivske problematike.

Noveliranje oziroma oblikovanje novega predpisa o arhivih podjetij se v današnjem času ne kaže kot aktualno. V skladju z mnenjem vseh področnih državnih arhivov dosedanji predpis povsem ustreza našim potrebam in ustvarjalcu arhivalij so ga, razen redkih izjem, voljni sprejeti. Menimo, da bo do spremembe moralo priti šele po oblikovanju in odobritvi novega zakona o arhivski službi.

Prevedla Albinca Lipovec

ZUSAMMENFASSUNG

WIRTSCHAFTSBESTÄNDE UND UNTERNEHMUNGS-ARCHIVE IN DER TSCHECHISCHEN REPUBLIK IM ZEITALTER DER WIRTSCHAFTLICHEN TRANSFORMATION UND DER UNTERNEHMUNGS-PRIVATISIERUNG

FRANTIŠEK ŠUCHMA

Die Abhandlung behandelt die Entwicklung des tschechischen Archivdienstes und der Gesetzgebung im Zusammenhang mit den Organisationsänderungen in der Tschechoslowakischen Staatswirtschaft nach dem zweiten Weltkrieg, vor und nach der Staatsföderalisierung. Dann wird über die Folgen gesprochen, als es im November 1989 in der Tschechoslowakei zur völligen Änderung der politischen und wirtschaftlichen Orientierung kam. Sie zeigen sich auch in den neuen Aufgaben, die heute vom Archivdienst in seiner Sorge für die Wirtschaftsbestände erledigt werden müssen. Die Abhandlung beschreibt noch besonders die Weisen, mit denen der Archivdienst versucht, das zu erreichen.